

ВІДЗИВ
офіційного опонента
Штейнбука Фелікса Маратовича
на дисертацію Куценко Марини Миколаївни
«Дзеркально-символічна трансформація реальності
в художній прозі Миколи Хвильового»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література

Свого часу ми змушені були з сумом констатувати, що «...вивчення творчості М. Хвильового переважно справляє враження ходіння манівцями. І навіть коли автори досліджень пропонують цікаві та несподівані спостереження <...> то і тоді важко позбутися відчуття, що, з одного боку, основне завдання розвідок полягає у тому, аби якимось ідеологічно реабілітувати М. Хвильового, і що, з іншого боку, чи не найголовніший недолік цих студій полягає у невизначеності науковців щодо методів їхніх пошуків» (Штейнбук Ф. Українська література у контексті тілесно-міметичного методу : [навчальний посібник] / Штейнбук Ф. – Сімферополь : ВД «Аріал», 2013. – С. 191).

Отже, дисертація Куценко М.М. «Дзеркально-символічна трансформація реальності в художній прозі Миколи Хвильового» спонукає до оптимістичного твердження про те, що нарешті з'явилася більш ніж цікава літературознавча розвідка, авторка якої не марнує ані час, ані простір на буцімто реабілітаційні церегелії, можливо, саме тому, що ґрунтує свої наукові зусилля на чіткій методологічній визначеності, домінанту якої становить «структурний психоаналіз у версії Жака Лакана» (с. 6).

Зрештою, і сама авторка роботи не оминула своєю увагою цю проблему, зазначивши на с. 17, що своєрідність літературної спадщини письменника зумовила «...появу „химерних” визначень стилю ранньої новелістики Хвильового: „неоромантична лірико-імпресіоністична проза”» <...> „імпресіоністичний експресіонізм” <...> тощо». У зв'язку з чим стає цілком очевидним, що актуальність, а також наукова новизна рецензованої дисертації не викликає жодних сумнівів.

Натомість, з іншого боку, певне застереження може викликати домінування у роботі методу «структурного психоаналізу у версії Жака Лакана», але, принаймні нас, це домінування аж ніяк не бентежить, щонайменше, з двох причин. По-перше, метод Ж. Лакана, як слушно зазначає Куценко М. М., формується на тій засаді, за якою «...несвідоме має не стільки біологічну, скільки лінгвістичну природу...» (с. 35), і тому не тільки художні твори взагалі чи літературні твори М. Хвильового зокрема, а й будь-який текст надається на об'єкт відповідного аналізу.

І по-друге, про яку б аналітичну методологію не йшлося, та важить передусім рівень фаховості щодо її застосування, а саме цього ані дисертації, ані її авторці аж ніяк не бракує. Більше того, переважна кількість аспектів дослідження розглянуто, власне, в імпонуючий професійний спосіб.

Так, у третьому розділі, що у ньому Куценко М. М. безпосередньо звертається до аналізу творчості М. Хвильового і що присвячено розгляду проблеми «формування «ідеалу-я» як модусу дзеркальної трансформації реальності в текстах Миколи Хвильового», авторка доходить надзвичайно глибоких і цікавих висновків, за якими, наприклад, мотив материциду чи не вперше в українському літературознавстві аналізується не в морально-етичних категоріях і не з метою виправдати героя складними соціально-політичними та національно-історичними умовами, а «...як символічне зображення розриву з Реальним...». Своєю чергою, «прагнення до цього розриву...» авторка вбачає у тому, що воно «...зумовлено необхідністю індивідуалізації суб'єкта, його адаптацією у сфері Символічного». Разом з тим Куценко М. М. вказує і на протилежну «...тенденцію в текстах Хвильового: [на] фантазм регресії до пренатального стану як можливості повторного народження в якості нового, цілісного „Я”» (с. 108), – і, таким чином, забезпечує, сказати б, стереоскопічність та переконливість результатів проведеного нею аналізу.

Не менш переконливим виглядає, на нашу думку, і висновок авторки про «інтертекстуальну насиченість творів Хвильового та [його] часті

звернення до образів світової культури й історії», що вона пояснює не примітивними вказівками на загальну ерудованість автора і його любов до читання, яка, мовляв, була йому притаманна чи не з пелюшок, а тим, що, «за логікою структурного психоаналізу, суб'єкт прагне сформувати образ власної цілісності, і цей процес відбувається шляхом неперервних ідентифікацій з іншим/Іншим у сфері образів та символів» (с. 108).

Не викликає у нас суттєвих заперечень й інтерпретація Куценко М. М. образу «загірної комуни», що, за лаканівською перспективою, з плаского і не зовсім зрозумілого гасла, яке нібито поєднало містику і комунізм, трансформувався (образ) на надзвичайно складний художній концепт, що постав внаслідок уявлення людини про «цілісність <...> не лише у формі власного „ідеалу-я”, а й певного фантазматичного об'єкта, „агальми”, оволодівши якою суб'єкт сподівається отримати визнання Іншого і, відповідно, досягти гармонії власного внутрішнього світу із зовнішнім» (с. 108).

Натомість, як небезпідставно вважає авторка роботи, «оформлення його [Хвильового] об'єкта бажання в образ «загірної комуни»» зумовили «політичні, ідеологічні, культурні, національні, духовні проблеми, що хвилювали сучасників Хвильового, його інших/Інших», а «фантазматичний сценарій шляху до неї втіл[в]ся в сюжетах художніх творів письменника, у його концепції „азіатського ренесансу”, у сакральних пошуках, в урбанізмі тощо, але залиш[в]ся незавершеним проектом» (с. 108).

Несподіваними та доволі плідними виявилися структурнопсихоаналітичні студії й у четвертому розділі, оскільки дозволили Куценко М. М. надзвичайно тонко і продуктивно проаналізувати такі аспекти, як псевдонімізацію, іронічно-фігуративну самопрезентацію, метафоричну й метонімічну реалізацію проекту суб'єктивної реальності і, нарешті, фрагментарне письмо.

Зокрема, історія пошуків М. Хвильовим свого автентичного псевдоніма і обрана авторкою роботи методологія, а також діалектичний спосіб

розумування дозволяє дослідниці вийти за межі суто історико-літературного коментаря і здійснити більш широкі узагальнення, відповідно до яких у цій історії йшлося знову ж таки не про якісь поверхово-репрезентативні, а чи й іміджеві інтенції, – йшлося, щонайменше, про «опір владі „Імені Батька”» при тому, що, «заперечуючи свою приналежність до традиції, яка видається йому застарілою, Хвильовий вплітає себе в символічний код чужої культури, але й риси рідної все одно зберігаються й даються взнаки у творенні сюжетів та образів, в особливостях стилю» (с. 128) і т. ін.

Не менш значущими виявилися і результати аналізу логічно пов'язаної з проблематикою псевдонімізації іронічно-фігуративної саморепрезентації письменника, яку Куценко М. М. тлумачить як процес, спрямований на «творення ідеального „Я” в діалозі з Іншим», оскільки «...письменник ліпить свій ексцентричний образ як у творчості, так і в житті, акцентуючи лише певні риси характеру», а «це дає можливість говорити про його прагнення не тільки до самоістифікації, а й до істинної зміни себе відповідно до „ідеалу-я”».

І вже неабияку повагу викликає сміливість авторки роботи, яка не злякалась вдатися до аналізу такого сумнівного з точки зору традиційного літературознавства і, вочевидь, здорового глузду концепту, як «запах слова», що розглядається у дисертації через метафоричний та метонімічний різновиди конструювання суб'єктивної реальності на прикладі означника «город». Втім прикметно, що, попри таку моновибірковість, Куценко М. М. і у цьому випадку виявляється до снаги дійти вагомому висновку, за яким М. Хвильовому притаманні «...внутрішні протиріччя між прив'язаністю до минулого й устремлінням у майбутнє, між провінційністю й цивілізацією, між прихильністю до традиції й відразою до неї», що також корелюють із «...зображенням руху до фантазматичної „загірної комуни” – до простору, в якому розколотий суб'єкт набуває цілісності» остільки, оскільки «...метафорично-метонімічний світ Хвильового відповідає телеології інтегральності, якою позначена його імагіональна діяльність» (с. 159).

Свою чергою, вже окреслені результати рецензованої розвідки дозволили авторці роботи цілком обґрунтовано звернутися до аналізу фрагментарного кшталту письма, яке, безумовно, є характерним для творчості М. Хвильового. І перше, що звертає на себе увагу у цій частині дисертації, – це продуктивне використання діалектичного методу, у рамках якого твердження про те, що «...фрагментація може розглядатися як засіб не лише руйнування цілого, але і його відновлення» (с. 160), аж ніяк не виглядає позбавленим сенсу, а, навпаки, виявляється більш ніж продуктивним і тоді, коли Куценко М. М. розглядає візуально-графічні прийоми розташування текстів письменника, і тоді, коли аналізує індивідуально-авторські особливості вживання митцем розділових знаків, і тоді, коли вдається до студій такого складного філософського феномену, як повторення.

Це дозволяє авторці роботи ствердити, що «формально-стильові особливості текстів Хвильового пояснюються характерним для модернізму пошуком нових форм <...> які органічно відображали б внутрішній світ невротичної, „розтріпаної“, „м'ятежної“ особистості і відповідали б максимі щодо „бунту проти логіки“» (с. 179).

Разом з тим сконцентрованість дослідниці на обраній методології дещо обмежила розгляд цієї проблематики, через що погодитися з тезою, згідно з якою «романна <...> форма вимагає достатньої цілісності й зв'язності...» (с. 180), нам важко хоча б тому, що 2003 р. у Дніпропетровському національному університеті імені Олеся Гончара за нашим авторством було успішно захищено кандидатську дисертацію на тему «Жанрова своєрідність та внутрішня єдність „Кінармії“ І. Е. Бабеля», одним з обґрунтованих положень якої було положення про «...„дискретний роман“, тобто такий жанровий різновид, в основу якого свідомо покладено принципи перерваної послідовності та заперечення лінійності щодо розвитку подій, зображення героїв твору та композиційної організації тексту» (Штсєйбук Ф. М. Жанрова своєрідність та внутрішня єдність «Кінармії» І. Е. Бабеля : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.02 «Російська

література» / Ф. М. Штейнбук. – Дніпропетровськ, 2003. – С. 14). Причому жанр «дискретного роману» нами було виокремлено не лише у зв'язку з книгою І. Е. Бабеля, а й із залученням роману у новелах Ю. Яновського «Вершники» зокрема і дискурсу постреволуційної модерністської літератури загалом.

Зрештою, необхідно зазначити, що, попри численні переваги рецензованої дисертації, Куценко М. М. подекуди вдається до жорстких ригористичних формулювань, які не можуть не викликати, щонайменше, подив. Так, на с. 99 дослідниця стверджує, що «необхідність віри у вищу силу є невід'ємною рисою людини», і це закономірно зумовлює, наприклад, таке питання: «Людини якої – первісної, середньовічної, модерної чи постпостмодерної?»

Викликають здивування і такі безапеляційні, але далекі від дійсності зауваги, як-от на с. 113, де йдеться про псевдонім Сталін, обираючи який «...власник підкреслював ті риси характеру, які мали вбачати громадяни СРСР у своєму «вожді» і які він сам, очевидно, хотів розвинути в собі». Проблема, натомість, полягає у тому, що цей псевдонім «власник» вибрав собі 1912 р., а тому про жодних громадян СРСР, як і про СРСР не знав і не міг знати не тільки їхній майбутній вождь, а й, певно, і та «вища сила», віра у яку «є невід'ємною рисою людини».

Нам також не зовсім зрозуміло, на якій підставі авторка припустила, що «ім'я художника Чаргара, якого певний час Б'янка сприймає як романтичний ідеал, імовірно, є алюзією на персонажа Джорджа Байрона – Чайльда Гарольда» (с. 121)?

Проте висловлені зауваження і питання аж ніяк не применшують цінності дисертації Куценко М. М., бо мету, яку поставила перед собою авторка роботи, було досягнуто, а сама розвідка становить, на нашу думку, цілком самостійне, оригінальне і завершене літературознавче дослідження.

Крім цього, необхідно зазначити, що автореферат повно й посутньо відтворює основні положення дисертації, яка пройшла відповідну апробацію,

авторка роботи має належну кількість публікацій у фахових виданнях, а її особистий внесок у дослідження є незаперечним.

Таким чином, у нас є достатньо підстав, аби дійти висновку про те, що дисертація Куценко М. М. відповідає вимогам пп. 11–13 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України за № 567 від 24.07.2013 р., а тому авторка дисертації заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

**Доктор філологічних наук, професор
кафедри теорії та історії світової
літератури імені професора В. І. Фесенко
Київського національного
лінгвістичного університету**

